

A FELEKEZETI ÉS ETNIKAI VEGYES HÁZASSÁG ELTERJEDÉSE ÉS TÁRSADALMI ÉRTELMEZÉSE BEREGDÉDÁN

[DOI 10.35402/kek.2022.4.6](https://doi.org/10.35402/kek.2022.4.6)

Absztrakt

A kárpátaljai Beregdédán végzett etnográfiai ter-
repekutatásom arra enged következtetni, hogy az ukrán-magyar vegyes házasságban születettek között a különböző döntések a makrotársadalmi változások mentén és a családi komplex rendszerhez, elképzelésekhez illeszkedő nyelvi, felekezeti, mindennapi szokásokra alapozó gyakorlatok szituatív stratégiái szerint szerveződnek. Ezzel szemben a vegyes házasságok külső értelmezése sokszor az etnikai és felekezeti beolvadás, megmaradás kérdéseire koncentrálnak. Az etnikai, felekezeti vegyes házasság térnyerése a lokális társadalomban őket egyaránt érdekelté tette, hogy a makrotársadalomra jellemző, társadalmi konfliktusok etnicizáló értelmezésére tett kísérleteknek ne engedjen teret.

Abstract

My ethnographic fieldwork in Beregdéda, Transcarpathia, suggests that the different decisions in mixed Ukrainian-Hungarian marriages are organized along the macrosocial changes and situational strategies of practices based on language, denominational and everyday customs that fit into the complex system and ideas of families. In contrast, external interpretations of mixed marriages often focus on issues of ethnic and denominational assimilation and survival. The rise of ethnic and denominational mixed marriage has made those in local societies equally interested in avoiding attempts to make ethnicising interpretations of social conflicts that are typical of macro-societies.

Bevezetés¹

A kisebbségi élethelyzetben élő emberek esetében az etnikai, illetve felekezeti vegyes házasságot (figyelmen kívül hagyva a kettős, illetve többes identitási kötődéseket) sokan a kisebbség megszűnését

fenyegető, az asszimiláció veszteségelméletét erősítő intézményként értelmezik Kárpátalja esetében is.² Habár a kortárs kutatások a vegyes házasság veszteségelméletét árnyalják, a kulturális idegen semlegesítésére tett „bekebelezési kísérlet”³ mind a mai napig népszerű elméletnek tűnik. Munkám a Kárpátalján kevésbé elterjedt társadalmi kohéziós elmélettel⁴ azonosuló azon tanulmányokhoz sorolható, mely a demográfiai vizsgálatok, a számbeli nyereségek és veszteségeken túl a vegyes házasságok többes identitáskonstrukcióira helyezi a hangsúlyt.

Az etnikai és felekezeti vegyes házasságban mint „társadalmi aktusban”⁵ a két fél összetartozásán túl több közösség is érintett. A párválasztás preferenciái és íratlan szabályai, valamint a vegyes házassághoz való viszony azokat a szociokulturális normákat is tükrözik, amelyek az együttélést szabályozzák.⁶

Etnográfiai kutatásom témája az etnikai együttélés és szituatív határképződés vizsgálatának egy szelete, mely az etnikai és felekezeti vegyes házasságok problematizálásának színtereire és a mindennapokban megélt különböző értelmezési lehetőségekre koncentrálnak. A vegyes házasságok boncolgatása a lokális társadalomban élő magyar-ukrán-cigány etnikumok szituatív határképződési folyamatainak a szociokulturális együttélési helyzetek néprajzi

2 Gyurgyík–Horváth–Kiss 2010; Molnár 2015:51-62; Veres 2002:4-19; Tóth–Vékás 2008:329-355
https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/NPKI_konyvek/karpatalja_mozgasban_beliv.pdf

3 Lévi-Strauss szerint a házasság egyenesen szimbolikus kannibalizmus, hivatkozva Régi 2017:26; Lévi-Strauss 1986.

4 A vegyes házasságok kapcsán elterjedő társadalmi kohéziós elmélet a délszláv háború kirobbanását követően megkérdőjeleződik, illetve vita tárgyát képezi. Sekelj szerint a vegyes házasságok elterjedésének nem volt megfékező hatása a jugoszláv háború kegyetlen harcaiban. Úgy gondolja, hogy a vegyes házasságok képtelenek megakadályozni a konfliktusokat (Sekelj 1994). Botev és Smits mindezt cáfolják, véleményük szerint a társadalmi kohéziós elmélet megállja a helyét, mivel az országban nem voltak elterjedtek a vegyes házasságok (Botev 1994; Smits 2010, lásd Ladancsik doktori disszertáció 2020:68).

5 van Gennep 2007:128.

6 Györfy 2017:20.

1 A jelen munkát Magyarország Collegium Talentum 2022/23-as programja támogatta.

vizsgálata miatt került fókuszba a 21. század elején. Jelen munka főbb kérdésfelvetése: milyen a vegyes házasság elterjedése, társadalmi megítélése és asszimilációs diskurzusa Beregdédán? Hogyan formálódnak a különböző etnikumok, rétegek, személyek közötti határok párválasztás során? A vegyes házasságban mikor és miért válik fontossá az etnikai különbség? A vegyes házasság hogyan befolyásolja az etnicitást, a Beregdédán élő magyar ukrán és cigány etnikumok viszonyát? Egyáltalán kik között jön, vagy jöhet létre a vegyes házasság intézménye?

Hipotézisem szerint a vegyes házasságok – az azonos etnikai és felekezeti házasságokhoz hasonlóan a család komplexitását és a makrotársadalom változását figyelembe véve – lehetőségeik mind teljesebb kiaknázására törekednek. A gyermekek szociokulturális nevelésekor legjobb tudásuk szerint hozzák meg döntéseiket, miközben a vegyes házasságok külső értelmezése sokszor az etnikai és felekezeti beolvadás, megmaradás kérdései mentén tematizálódnak. Az ukrán-magyar házasságok széleskörű elterjedése a makroszinten kommunikált problémák etnicizálására tett kísérleteket gyengítik.

Az etnográfiai terepkutatást a résztvevő megfigyelés és félig strukturált interjú kutatási módszereivel 2015–2016 során átlagosan kéthavonta, egy-egy hetet eltöltve a kárpátaljai Beregdédán végeztem.⁷ A kvalitatív kutatásom alkalmával az etnikai vegyes házasságban élő nők több tagjával volt alkalmam interjút készíteni és strukturálatlan keretek között beszélgetni. Az etnikai vegyes házasságban érintett férjek majd’ mindegyike munkavégzés céljából külföldön tartózkodott, emiatt az ő nézőpontjuk beemelése egy későbbi kutatás alapjául szolgálhat.⁸

7 A terepkutatás során a mindennapos ingázást választottam az egykori lakóhelyem és Beregdéda között. Utazgatásaim során a tömegközlekedés és a stoppolás tudatos döntés volt, ez idő alatt (is) több bizonytalan járműre várakozó „sorstársammal” sikerült megismerkednem.

8 A beregdédai lokális társadalomban élők szituatív határképződésének folyamatait vizsgáló etnográfiai terepkutatás során összesen 56 félig strukturált interjút készítettem. A mintavételezés véletlenszerűen történt és nem nevezhető reprezentatívnak, ugyanakkor fontos volt szem előtt tartani azt, hogy arányaiban egyik etnikai és vallási közösség se legyen saját méretéhez képest alul-, vagy felülreprezentálva, esetleg teljesen kihagyva. A település különböző társadalmi rétegébe, korosztályába tartozó házasságban élő személyek vallása a házastársukétól majd’ minden esetben eltérő. Etnikai (ukrán-magyar) vegyes házasságban élő párok a fenti mintában tizenegyen voltak.

Kutatásom helyszíne

Beregdéda lokális életvilága egy fiatal, 1991-ben létrejött nemzetállam, Ukrajna része. Az ország nemzetépítési gyakorlatában hagyományos, 19. századi nacionalizmust alkalmaz, a többnyelvűség, többes kulturális kötődés – ahogyan sok ország politikájában, Ukrajnában is – veszélyként értelmeződik. Nyelvi és kulturális sokszínűség ellenére az „egy nyelv egy ország” szlogenű politikai ideológia mintájára kísérli meg újra fogalmazni helyét Európában.⁹ Az empirikus néprajzi kutatás helyszíne Beregdéda, Kárpátalján a Beregszászi járásban található, a magyar-ukrán államhatár mellett. Beregdéda 2013 fős település, a 2001-es népszámlálási adatok szerint, 79,8% magyar, 15% ukrán, 5% cigány nemzetiségű. Beregdéda 1957-ben alakult, Déda¹⁰ és Mezőhomok¹¹ egyesítésével.¹² Fényes Elek Dédát református anyatemplommal rendelkező, magyar faluként említi (600 református 168 görögkatolikus, 23 római katolikus). Homokot orosz falunak jegyzi (4 római katolikus, 8 református, 176 görögkatolikus, 6 zsidó).¹³ A település a Kárpátalját is érintő ukrán-magyar nemzetpolitika és turizmus egyik célpontja, Ukrajna részeként multietnikus, a globális változások lokális lenyomata.

Elméleti háttér: a vegyes házasság és az asszimiláció kérdése

A kulturális pluralizmus (cultural pluralism) mint az 1960-as évektől napjainkig egyre inkább teret nyerő elképzelés a *melting pot* szemlélet idején, az 1920-as években fogalmazódott meg. Az olvasztótégely-elmélettel szemben létrejövő antiasszimilációs kritika lényege, hogy a *melting pot*

9 Borbély – Tátrai <https://soundcloud.com/user-225585157/versengo-nemzetpolitikak-ukrajnaban-es-karpataljan-borbely-sandor-es-tatrai-patrik?fbclid=IwAR3JjWBnhdD0d3AoQxPSfIxMibzkC7-Vyvw6jAp3rQsBtR74Z-uDBcXnxnI> (Letöltés: 2022.06.29.)

10 Lehoczky 1881-ben „szép magyar” faluként, Déda néven említi 134 házzal. Lehoczky 1881:220. *Beregvármegye monográphia III. kötet*, első rész.

11 Lehoczky magyar-tót faluként említi 51 házzal, a 14. században a Homoki család birtokaként. 1881:295.

12 Sebestyén 2002:46.

13 Fényes 1851:115. (II. kötet) Homok; 1851:248. (I. kötet) Déda.

homogenizáló gyakorlatát az etnikai elkülönülés fenntartásához való joggal állította szembe. Ebből a megközelítésből „az asszimiláció az osztársadalmi célok és érdekek mentén szerveződő pragmatikus koalíciója a különböző eredetű közösségeknek. Ezek szerint a partikuláris szociokulturális minőség feladása nélkül is lehetséges a társadalmi szempontból előnyös asszimiláció”.¹⁴ A társadalmi kohéziós elmélet¹⁵ az asszimiláció (sokszor egyoldalú nézetekkel ellentétben) a vegyes házasságok társadalmában betöltött komplex szerepére koncentrált.¹⁶ A kohéziós elmélet a vegyes házasságban létrejövő társadalmi távolság, diszkrimináció csökkenését feltételezi.¹⁷ Ugyanakkor Fredrik Barth norvég antropológus úgy véli, hogy a társ elfogadása nem jelent egyet a társ nemzetiségének elfogadásával. A személyes tapasztalatok nem feltétlenül elegendők az előítéletek megdöntésére.¹⁸

Dmitry Gorenburg, Oroszország kisebbségi nacionalizmusát is vizsgáló orosz anyanyelvű kutató a vegyes házasságon belüli szocializáció kérdése kapcsán a posztszovjet és a nyugat-európai, észak-amerikai tudományosságban elfogadott kategorizációs gyakorlatok közötti különbségekre hívja fel a figyelmet. A korabeli, illetve a mai posztszovjet klasszifikációs gyakorlat előfeltevése szerint az egyéneknek nem lehet többes identitásuk, vagyis az egyik, vagy a másik nemzetiségi kategóriába sorolhatók be. Egyetérthetünk Gorenburg véleményével, mely szerint a kizárólagosság elvére alapozó szovjet és posztszovjet cenzusokra épülő klasszifikációs gyakorlat a vegyes házasság és a vegyes házasságon belüli etnikai szocializáció vonatkozásában problematikus.¹⁹ Emellett a vegyes házasság „asszimiláció legfőbb katalizátoraként” vélt értelmezést is leegyszerűsítésnek gondolom. Az egyik kortárs kutatás például az etnikai szocializáció vizsgálatokor említést tesz a kutatás nehézségét jelentő, kárpátaljai családapák, de alkalmanként mindkét családfenntartó külföldön

tartózkodásáról.²⁰ Felmerül a kérdés: ha a vegyes házasságban élő gyermekek szüleinek egyike, illetve mindkét szülő távolléte miatt nem tud mindennap részt venni a gyermek nevelésében, mi alapján feltételezhető, hogy a vegyes házasság az asszimiláció legfőbb ágense? Az asszimiláció elmélete nem minden esetben bizonyult elegendőnek, például a tövis-háti magyar és román etnikai közösségek többség-kisebbség viszonyának mindennapi együttélésének szituatív vizsgálatában. A kérdéskört érdemes a Biczó Gábor filozófus-antropológus nevéhez köthető, stabil etnikai együttélési helyzetek elmélete mentén is megvizsgálni. Az elmélet értelmében „az együttélés hátterében a közös előnyök felismerése és érvényesítése áll”, ami tulajdonképpen „állandó és dinamikus alkalmazkodás a másikkal”. Az együttélés stabilitását a „szembenállás (ön-megkülönböztetés) természetes tényezőinek – nyelv, vallás, értékrend, szokások stb. – „ütközését” az együttélési közösség szigorú ellenőrzése” teszi lehetővé, mely nem jelent társadalmi konfliktusoktól mentes együttélést.²¹

A vegyes házasságban élők mindennapos kompromisszum során kialakuló „híd szerepére” fókuszál az a kárpátaljai szórványkutatás, mely a vegyes házasságra, mint az ukrán-magyar etnikai és kulturális határok közötti átjárhatóság színhelyére, a vegyes családokban felnevelt gyerekek lojalitására, a többes kötődésekre mutat rá.²² Pilipkó szerint Kárpátalján a vallásilag vegyes házasságban a kompromisszumkeresés, a család számára a lehető legelőnyösebb élethelyzet kialakítása vált jellemzővé. A szovjet idő egyházellenes értékrendjében felnőtt második, illetve harmadik generáció párválasztását a felekezeti és szociális különbözőségekből adódó eltérések nem befolyásolták.²³

A vegyes házasság elterjedése és társadalmi megítélése

A vegyes házasságok arányáról 2002-től hivatalos statisztikai adatok nem készülnek Ukrajnában. Így az etnikai vegyes házasságban élők arányáról Kárpátalján csak becslésekből tájékozódhatunk.²⁴ A 2001-es népszámlálási adatokat figyelembe véve a kárpátaljai házasságok 11,4%-a etnikailag

14 Biczó 2014:85-96.

15 Az elmélet követői elsősorban az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában élő bevándorlók és a többségi társadalom vegyes házasságát vizsgálták. Lásd Ladancsik Tibor doktori disszertációjában 2020:51, idézi továbbá Giorgas – Jones 2002.

16 Ladancsik 2020 doktori disszertáció.

17 Az elmélet kritikájaként Song kiemeli, hogy a vegyes házasság nem jelent teljeskörű társadalmi elfogadást. Ladancsik 2020:53; Song 2009.

18 Barth 1996, lásd Ladancsik 2020:53.

19 Kiss 2016:47-80; Gorenburg 2006:145-165.

20 Eröss–Ferenc–Kovály–Orosz–Tátrai 2020:93.

21 Biczó 2013:75; Lajos 2014:138-141.

22 Kovály-Ferenc 2020:70-105.

23 Pilipkó 2006:99.

24 zakon.rada.gov.ua, 2002; Karmacs 2020:34-36.

vegyes (3,7% ukrán–oros, 3,5% ukrán–magyar, 4,2%-egyéb kategória, ide került pl. a ruszin és a szlovák etnikumok vegyes házassága).²⁵

Beregdedán, ahogy Kárpátalja legtöbb falujában, az etnikai vegyes házasságok felekezeti különbséget is jelentenek,²⁶ azonban nem minden felekezet közötti, vallási vegyes házasság tekinthető etnikai vegyes házasságnak. Míg a görög-, római katolikus és református vallásúak közötti házasság a felekezeti határokat átlépve, de egy etnikumon belül jön létre, addig e három felekezet között, valamint az ortodox, baptista és Jehova tanúi felekezetek között nemcsak vallási, de etnikai határok átlépéséről is beszélhetünk. A magyar-ukrán etnikumok között elfogadott a vegyes házasság, de a cigány-magyar, cigány-ukrán vegyes házasság egyáltalán nem jellemző a településre. Etnikai vegyes házasságról az ő esetükben csak akkor beszélhetünk, ha a cigány fél jobb szociális körülmények között él, mint a magyar, de erre csak egy esetben volt példa a faluban. Cigány-magyar vegyes házasságban a cigány fél nem dédai és lakóhelyük sem Déda. A cigány-magyar házasság elfogadását segíti, ha a magyar fél társadalmi helyzete a cigány féllal szemben alulmarad. „...esetleg olyankor fordul elő mikor ilyen, nem túl jó módú fiú vagy lány, nem cigány, nem túl jó módú, beházasodik egy jó módú, na úgymond jó módú, hogy normális cigány családba”.²⁷ A társadalmi különbség, a cigány magasabb, a magyar fél alacsonyabb szintű életkörülményei a cigány-magyar vegyes házasság létrejöttének feltétele, a hátrányos megkülönböztetés feloldását eredményezi.

„Erre egy példa van szerintem, akit én tudok, de ő is nem itt, egy fiú, egy magyar fiú, de ő nem ide házasodott be, hanem Beregszászba egy, na hát egy ilyen normális, tiszta, cigány családba, de viszont cigányok”.²⁸

A lokális társadalomban a felekezeti meghatározottságból és a vallás hagyományozódásából fakadóan a cigány etnikumhoz tartozók kivételével a házasulandó felek egyházi és polgári esküvője a vegyes házasság legitimációjának egyik lépcsőfoka. A településen a vegyes házasság hagyománya

25 Molnár 2015:55. Minnesota Population Center, 2014.

26 A dédai pravoszláv hívek szláv anyanyelvű allochton lakók, vagis azon beköltözők és leszármazottaik osztályát képezik, akik nem élnek tartósan a településen.

27 fiatal görögkatolikus vallású magyar asszony.

28 fiatal görögkatolikus vallású magyar asszony.

(a terepen gyűjtött narratívák szerint) kezdetben felekezeti vegyes házasságot jelentett, mely a 40-es években a jelen viszonyaival ellentétben még ritkaságnak számított. Majd 1948 után, a kolhoz létrejöttét követően, abban az időben, amikor nem magyar etnikumúak telepedtek meg Beregedán az etnikai vegyes házasság meghonosodott. Az etnikai, illetve felekezeti vegyes házasságot a magyar és az ukrán etnikumhoz tartozó család egyaránt idegennek, fenyegetőnek érezte:

„Apu szokta mindig azt mondani, hogy van egy ismerőse és így számolják azt, hogy most már nincs a faluban tíz egybefüggő ház, amelyben ne lenne valahol vegyes házasság vagy szín magyar, ukrán, német, előbb-utóbb bekerül a családba egy ukrán nemzetiségű”.²⁹

A vegyes házasságok nyomon követése a Dédában született több generációs magyar, református vallású lokálpatriótáknak fontos, megmaradásuk feloldódásának veszélyeként értelmeződik. Az etnikai, vallási vegyes házasság megváltozott rendjének kezdeti zavarát az utód születése oldotta fel, aki a keresztség során „eredendő büntől” mentesen, tiszta lappal kezdte meg életét.³⁰

„...tudod ott is megvolt ez az izé, hogy most ukrán lány (nevet), vagy na ruszint³¹ vett ee, deee utána

29 fiatal református vallású magyar nő.

30 Terepkutatásom során nem találkoztam keresztség nélküli személlyel.

31 Terepkutatás során a ruszin önmeghatározás a legtöbb esetben rejtve maradt. Az, aki ukránnak nevezte magát, beszélgetés során többször bizonytalanul, illetve mosolyogva pontosított, miközben megosztotta velem élményeit arról, hogyan gúnyolták őt és más ruszin társát Dédába érkezésükkor a lokális társadalom többségi lakói. A magyarok a ruszin elnevezést a hucullal szinonimaként, sok esetben pejoratív értelemben használták. „Eleinte mikor kezdtünk járni Balazsérna iskolába, gyalog kellett menni a mezőn keresztül, ott a sinekon keresztül. Nagyon sokszor a fiúk, a dédai fiúkkal verekedtünk, nem hagytak minket elmenni, mer szőröstalpú huculok vagytok, meg ilyenek vagytok, meg olyanok vagytok. Hála az Úrnak most nincsen olyan” (középkorú baptista vallású ukrán asszony). Úgy gondolom a negatív konnotáció miatt, ahogyan más, cigányságra vonatkozó kutatásokból is ismeretes, esetünkben a ruszin „rejtőzködő etnikummá” vált. A fogalom Vécsey Károlytól származik, aki a székellyöldi Parajdon élő cigányság körében tapasztalt jelenségre használta. Ott a cigány elnevezéshez társult negatív jelentés. Hasonló következtetésre jutott Keményfi Róbert, aki a szlovákiai Gömörben a magyarok és a szlovákok létszámában „rejtőzködő etnikumként” mutatott rá a cigányságra (idézi Prónai–Vajda 2005:26). Beregedán a cigányok esetében

oszt helyre rázódott. Mer nem akarták anyósomat se engedni, hogy férjhez jöjjön, hogy hát egy magyarhoz mensz, apósom szintén nem akarta, az anyukája, hogy eevegye mer ez meg ruszín, hucul (nevet) na így mondták, tudod. Na de hát azt csak nem tágitottak, na összeházasodtak, úgyhogy két fiúk, na. Született. Hát utána meg már rendbe vót minden”.³²

Az idősebb ukrán generáció még napjainkban is tart tőle, hogy huculként bélyegzik meg, ha gyermekük vegyes házasságra lép és magyar párt választ. A félelem a pejoratív értelemben használt „huculozástól” érvként jelenik meg a vegyes házasságokkal szemben:

„Hát, sokan azt mondják, hogy nem adom a jányom magyarhoz férjhez, mer akkor le fog huculozni, így-úgy, oszt közbe meg úgy sikerült”.³³

Mindezek ellenére az egyik lokális társadalomban élő vezető szerepet betöltő személy véleménye szerint mára „a házasságoknak a zömét, (felekezeti és etnikai – KFJ) vegyes házasságok teszik ki”.³⁴

A beregdédai református házassági anyakönyvben az 1998–2016 között vizsgált források szerint mindkét házastárs túlsúlyban református vallású, de a házasságok között a görögkatolikus és pravoszláv etnikai vegyes házasságok is jelen vannak. A megkeresztelt gyermekek anyakönyvi adatai azt mutatják, hogy a vegyes házasságokban született gyermek kereszttségét nemének megfelelően, lány esetében anyja, fiú esetében apja vallását kapja. A fenti időszakban a református források szerint tízenegy vegyes házasság kötött, melyből kilenc esetben érvényesül a nem szerinti vallási öröklődés, két esetben pedig ez nem teljesül. A görögkatolikus házassági

a szegregált lakóhely, a szembetűnő külső jegyek, az eltérő bőrszín, etnicizáló, beszűkíti az etnikai identitás diverzifikálásának lehetőségét. Az elkülönítést megkönnyítő jelölés a többes identitás lehetőségét elvetve, a cigány, illetve roma identifikációra szűkül: „kérdeztem tőle, na, dédai cigányok, tisztázzuk a helyzetet, hogy szólítsalak én benneteket, hogy szeressetek? Cigányok vagytok, vagy romák? (...) mi cigányok vagyunk. Igen? Jó. Akkor így beszélünk.” (középkorú református vallású magyar asszony). A cigányok véleményének felmérése tulajdonképpen a sértődések elkerülése érdekében tett gesztus, ami a cigány vagy roma merev határok közé zárt önmeghatározást teszi lehetővé. A cigányság „ténye” nem kérdőjeleződik meg, mindössze a cigány szó negatív tartalommal telítődött megnevezés cseréje érdekében a korrekt(ebb)nek vélt, roma jelölés alternatív helyettesítőjeként jelenik meg.

32 középkorú, református vallású magyar asszony.

33 idős református vallású magyar férfi.

34 középkorú görögkatolikus vallású férfi.

anyakönyv bejegyzései szerint a görögkatolikus felekezetenél nagyobb a házassági hajlandóság. A református egyháznál majd tízéves periódusban 2006–2015 között havonta átlagosan két pár, a görögkatolikus egyháznál öt pár házasodott.

A vegyes házasság létrejöttét követően nem jellemző az, hogy a fiatal párt negatív diszkrimináció éri, azonban a megromlott házasságról szóló narratívákban a konfliktus indoka etnikai színezetet ölthet. Ez a vélekedés az etnikai vegyes házasságok kapcsán említésre kerül ugyan, de a szintén vezető szerepet betöltő beszélgetőpartnerem narratívájában rögtön ezt megcáfolva, érvekkel alátámasztva árnyaltan értelmeződik. Vagyis a házasságokban jelentkező konfliktusok etnikumra való tekintet nélkül is előfordulhatnak, tehát értelmezésében a konfliktusok etnicizálása a dolgok leegyszerűsítésével hozható összefüggésbe:

„Hát, a szerelemnek parancsolni nem kell, nem lehet. Tehát ha így szerették meg egymást, akkor, akkor az legyen így. Fő az, hogy ezen keresztül is tolerancia (legyen – KFJ) egymás családjával kapcsolatba, érdekes, mert, mert van olyan család, amek utólag nagyon, tehát nagy magyarok voltak és mégis elfogadták, és van olyan, aki nem tartotta olyan nagy valamit, hogy milyen a nemzetisége és aztán az évek során kicsit úgy megromlott a kapcsolat és akkor most annak tudható be, hogy különböző nemzetűek. Pedig hát nem, mert egy nemzetiségnél is megvan a családi probléma (nevet) nem csak különböző nemzetnél. Na de hát, ha erre fogják, történetesen akkor ez van”.³⁵

Az etnikai vegyes házasság térnyerése a lokális társadalomban élőket egyaránt érdekeltette, hogy a makrotársadalom irányította sztereotipizált, hatalomtól vezérelt, társadalmi konfliktusok etnicizáló értelmezésének ne engedjen teret:

„...itt mindenki férjhez is ment magyarhoz. Az egész testvéreim magyarokhoz mentek férjhez. A nővérem is, a bátyám is, mindenki, még én is (nevet). Úgyhogy na, ilyen magyar. Úgyhogy most már Isten őrizzen, ha lenne ilyen változtatás, hogy ilyen fajgyűlölő, vagy valami, ukrán-magyar, vagy valami nem is tudom, szívünk szakadna meg, mer mindannyiunk már úgy összevagyunk, hogy nem tudjuk kik is vagyunk” (nevet).³⁶

Az etnikai vegyes házasságot a közelebről megismert „másik” pozitívabb fényben feltüntetése jellemzi. Ugyanakkor esetünkben az ukrán etnikumot

35 középkorú, római katolikus vallású magyar férfi.

36 középkorú, jehova tanúja, ukrán asszony.

agresszív jelzővel illetett sztereotíp megítélés alól az ukrán házastárs csupán kivételként értelmeződik:

„ne sértsek senkit, távol álljon tőlem, de van egy olyan agresszív, nem az én férjemnek, csak úgy általában az ukránok agresszívek, nagyon agresszívek”.³⁷

E vélekedés egy etnikai vegyes házasságban élő magyar asszonytól származik. Ez esetben az egy háztartásban, közeli viszonyban megismert ukrán férj negatív sztereotípiáknak ellentmondó magatartása csak egy kivétel, ami a leegyszerűsítő világkép megkérdőjelezésére, az ukrán etnikum egészét érintő általánosítások cáfolatára nem volt elegendő.

A vegyesség kérdése sok esetben problematizált, egyet jelent a kisebbség feloldódásával a többségben, szembe megy egy idealizált, markánsan elkülönülő, ezáltal számában megmaradó esetleg növekvő kisebbségi toposz képével.³⁸ Az egyén szintjén azonban érthető és elfogadott párválasztási motivációkkal bíró, az utód létét szem előtt tartó reprodukciós „szent szövetség”:

„A helyiek mondom itt itt itt soha nem vót, se itt jóba vagyunk egymással. Mindegy, hogy milyen vallásu, mindegy, hogy milyen milyen nyelven beszél, tényleg, hogy na nincs probléma ebből, mer sok a vegyes házasság is, úgyhogy nem néznek arra, hogy most pravoszláv vagy milyen vallású vagy, vagy ez vagy az. Megegyeznek”.³⁹

A vegyes házasság megítélésének változását mutatja, hogy a cigány és az ukrán vélekedéssel szemben is megfogalmazzák nyitottságukat a vegyes házasságot illetően:

„Ha az én jányom cigányhoz menne, ha az pászolna, akkor cigány lenne a vöm. Ha ukrán, akkor ukrán lenne. Na hát oszt mi van abbu? Csak ember legyen. Hogy ki milyen származású. Nem? Az egy nem rendes dolog, ilyeneket kérni. Itt is szembe lakott egy idős bácsi, azt mondta, hogy magyarhoz nem adja, az unokája nem akar magyarhoz menni”.⁴⁰

A többes kötődések szituativitása

Az ukrán-magyar vegyes házasságok többségénél nem annyira az egyik fél vallásának elhagyását,

37 fiatal, református vallású magyar asszony.

38 „Az erdélyi magyar elitek politikai diskurzusában az etno-kulturális reprodukció kulcsszerepet tölt be”. Kiss 2016:47.

39 középkorú, református vallású magyar asszony.

40 idős református vallású magyar férfi.

sokkal inkább azok párhuzamos együttélését, az ünnepek megduplázódását figyelhetjük meg. Az ünnepnapok naptárakból fakadó időbeni eltérését nem csak a vegyes házasságban élők, de falubeliek is egyaránt tiszteletben tartják és toleránsan kezelik. Nagyobb vallási ünnepek alkalmával kölcsönösen, a másik fél ünnepét figyelembe véve nem végeznek nagy zajt keltő fizikai munkálatokat, vagy bárminemű olyan tevékenységet, ami tiszteletlen lehet és zavarhatja az ünneplést. A felekezeti vegyes házasságban naptári eltérésre sincs szükség ahhoz, hogy a különböző vallási rítusok megkettőződéséről beszéljünk. A családok kérésére a házszentelést a vallási vezetők külön görög-, és római katolikus szertartásos keretek között is elvégzik, a református vallásúak is igénybe veszik. Beregdédán a görögkatolikusok szertartásai, ahogyan azt már említettem, a Gergely-naptárt követik. Ugyanakkor azok tiszteletére, akik nem tértek át a pravoszláv templomba, a Juliánus-naptár szerinti húsvét alkalmán is van lehetőség pászkaszentelésre.

Az egyik baptista felekezethez tartozó ukrán asszony vallásából adódóan a Gergely-naptár szerinti „magyar” baptista egyházi ünnepekhez igazodik, de ukrán férjére való tekintettel a Juliánus-naptárnak megfelelő „ukrán” egyházi ünnepeket, így pl. a karácsonyt és a húsvétot is kétszer tartja. Az ünnepek megduplázódását azért is gondolja fontosnak, mert a szintén vegyes házasságban élő gyerekei ezeket az ünnepeket már csak egy alkalommal a „magyar szerint” ünneplik.

„A családon belül mind a kettőt tartjuk. (nevet) Azért, mert a férjem ukrán és én nem tehetem azt meg, hogy én csak ukránt csinállok, mivel a fiam, a családom meg a menyem, azok meg tartják a magyart, akkor nekünk meg ez is, meg az is”.⁴¹

Egy pravoszlávnak keresztelt, vallását azonban nem gyakorló, Dédához közeli városban született férfi és a református felekezethez tartozó nő ukrán-magyar vegyes házassága egyik példája a többes kötődések szituativitásának. A fiatal pár pravoszláv egyházi esküvő és magyar nyelvű polgári szertartás mellett döntött, majd mindkét gyermeküknél, az apa felmenőinek hagyományaihoz ragaszkodva a pravoszláv keresztiséget részesítették előnyben:

„...mivel az ő szülei pravoszlávok, legyen pravoszláv a gyerek. Tehát ez volt a lényeg, tehát hogy, még akkor nem tudta, hogy mi a hit, vagy mi a,

41 középkorú baptista vallású ukrán asszony.

(szünet) tehát hogy mért kell keresztelkedni. Hanem csak volt egy olyan felfogása, mert más is úgy csinálja, és mivel ő pravoszláv, ezért. Én meg engedelmesskedtem neki, tehát most ne legyen ebből probléma...”⁴²

A pravoszláv keresztység nem zárta ki a gyerekek édesanyjuk vallása szerinti, református hitre alapozó hitoktatását:

„Tehát, hogy ott lettek (t.i. a pravoszláv templomban – KFJ) keresztelve, de a gyermekem is ide jár hittanra Dédába a reformátusba”⁴³

Az ukrán-magyar vegyes házasságban élő pár mindkét tagja magyar nyelven beszél egymással, gyermekeikkel azonban az anyuka magyarul, az apuka pedig ukrán nyelven kommunikál. Gyerekeik magyar nyelvű óvodába jártak, az iskolaválasztáskor pedig leginkább az anyuka ukrán nyelvtudásának hiányosságaiából, és az ehhez köthető negatív élményeiből okulva döntöttek az ukrán nyelvű iskola mellett. Értelmezésükben a vegyes nyelvi környezet a gyerekek érdekeit, boldogulásuk sikerességét szolgálja. Az ukrán-magyar nyelvtudás a nyelvi nehézségekből fakadó kudarcélmények elkerülésének egy lehetséges módja:

„...mivel én nem tudok ukránul, és nagyon sok problémát okozott itt nekünk, hogy én nem tudok ukránul, mert nagyon, sok olyan helyzet volt, na tudod hivatalos papírt kell rendezni vagy bármi, kell az ukrán nyelv. És mivel nem tudok ukránul, ez sokszor jelentett ilyen akadályt és akkor úgy döntöttünk, hogy legalább akkor, ha itt lakunk, akkor jól tanuljon meg, magyarul úgy is, magyar az anyanyelve, inkább azt mondja, had legyen az ukrán iskolába”⁴⁴

Az ukrán intézményválasztás nagyfokú önállóságot követel meg a gyermektől, aki az édesanyja segítségére ukrán nyelvtudásának hiányában leckeíraskor nem számíthat, az ukránul tudó édesapja pedig Csehországban vállalt munkája miatt nincs jelen a hétköznapi életben.

A család esetében az ünnepek megduplázódása a református vallás szerinti ünnepekre készülést jelent otthon, házigazdaként, a pravoszláv ünnepekör egyes eseményeit pedig vendégként, rokonoknál töltik:

„(...) a vendégeskedést meg úgy szoktuk megoldani, hogy mind a kettőre készítünk, de magyar

húsvétkor az ő testvérei, vagyis a testvére a családja jön nálunk vendégségbe, aztán ukránkor meg mi megyünk náluk vendégségbe. Általába”⁴⁵

Egy másik református vallású asszony és görögkatolikus vallású férfi ukrán-magyar vegyes házassága szintén az egyéni érdekek szempontrendszer szerint alakul, de a fentiekől eltérően más utat jár be. Beszélgetőtársam férjét utca béliként, gyerekkorában ismerte meg. Férje öt éves volt, amikor a kolhozban dolgozó szülei Dédán vásároltak házat:

„Öt évesen jöttek ide, most 40 éves les, úgyhogy, mind a ketten dédaiak vagyunk, sőt még szomszédok is. Öt ház van köztünk anyósommal, úgyhogy (nevet) a szomszédba mentem férjhez úgymond”⁴⁶

Egyházi házasságuk szertartásának kiválasztása praktikus érvek mentén dőlt el. Dédán élő hagyománynak számít, hogy az ifjú pár a házasságra választott templomtól a községhez tartó útra választott templomig gyalog jut el. Ezért a rövidebb utat és gyaloglást választva döntöttek református egyházi esküvő mellett. Gyermekük megkeresztelésénél makrotársadalmi események, a református egyházszakadás is közrejátszott, így esett a választásuk a görögkatolikus vallásra.⁴⁷ A családban a szülők mindegyike magyar nyelven beszél gyermekével, a gyermek ukrán nyelvtudásának hiánya, valamint a helyben található ukrán nyelvű osztály nem megfelelőnek vélt színvonala, ennél a családnál az intézményválasztáskor a magyar nyelvű iskola melletti érveket gyarapította:

„...itt meg annyira rossz az ukrán iskola, mer itt az első, meg a negyedik osztály mind a két osztály egy osztályba tanulnak és az meg nem tudom, hogy hogy tud velük foglalkozni a tanár, mer egy negyedikesnek is más a tananyag, meg egy első osztályosnak is teljesen más, úgyhogy na nem tudom. Ezért is félttem beadni ide...”⁴⁸

45 középkorú, görögkatolikus vallású magyar asszony.

46 középkorú, református magyar asszony.

47 A 2000-es évek elején, a kárpátaljai magyar etnikumot megosztó eseményként is értelmezhető református egyházszakadás következtében, Beregdédán a református egyház három ágra szakadt. A skizmát követő konfliktusos időszakban a családott református hívekben a saját és a görögkatolikus hitbéli nézetek különbözősége átértelmeződött. A kőtemplommal szintén rendelkező, a településen széleskörűen elterjedt görögkatolikus felekezet befolyással bírt az amúgy református szülő gyermeke választásánál.

48 középkorú református vallású magyar asszony.

42 fiatal református vallású magyar asszony.

43 fiatal református vallású magyar asszony.

44 fiatal református vallású magyar asszony.

A magyarul jól beszélő, Csehországban dolgozó ukrán apa és az ukránul csak kevésbé tudó, tanító végzettséggel rendelkező anya közös megegyezés szerint gyermekükkel kizárólag magyarul beszélnek. Ennek oka a gyermek édesanyjának nézete, mely szerint a magyar anyanyelv megfelelő, zavartalan kialakulásához a magyar nyelvű beszéd dominanciája szükséges:

„...én akkor mondtam, hogy magyarul beszéljünk vele, míg megtanul beszélni, mer akkor nehezebben tanul meg a gyerek beszélni is, hogyha most két nyelven fognak hozzá beszélni, és akkor nem fogja tudni szépen aztán a dolgokat, hogy most akkor mi is van. Mer így, az óvodába is tapasztaltam, hogy akik így kétnyelvű családból származnak, és beszélgetnek vele így is, meg úgy is rögtön, akkor nehezebben tanul meg beszélni. Mer akkor nem tudja, hogy mi is van valójában. Most egyszer ezt hallja, aztán azt hallja, úgyhogy én mondtam, hogy csak magyarul beszélünk hozzá és majd mikor megtanult beszélni, akkor majd fogjuk folytatni, hogy akkor most fiam, magyarul ez így van, ukránul pedig ezt így kell mondani”.⁴⁹

A felsőfokú végzettséggel rendelkező, értelmiségi magyar asszony nézete szerint a különböző nyelvek párhuzamos elsajátítása a beszédfejlődés megkésését és zavarát okozhatják. Ennek elkerülése érdekében az édesanya értelmezésében a kizárólagos anyanyelv szorgalmazása a kívánatos. Amennyiben a gyermeknél a beszédnyelv megválasztása egy tudatos döntés eredménye, a gyermek „nyelvi zavarinak” elkerülése érdekében⁵⁰ a család minden tagjától a kizárólagos magyar nyelv használatát szorgalmazzák. Mindezt olyannyira komolyan veszik, hogy kérésükre a magyar nyelven alig beszélő nagymama is magyarul kell beszéljen az unokájával. Az anyanyelv elsajátításának idején más nyelvek kizárása gyermekkorban a nyelvi készségek érdekében történik. Ukrán nyelvtudás hiányában a magyar anyanyelvű szocializáció a magyar nyelvű oktatás irányába hat.

A nyelvi szocializáció egyik útja, a kisebbségi műhelyek tudományos eredményeire, narratívájára hagyatkozás, mely szerint a gyermek előmenetelének kulcsa az anyanyelvű oktatásban keresendő. Az etnikailag heterogén családokban nevelkedő gyermek hatékonyan gondolt kétnyelvű szocializációjának alapja a kétnyelvűség-kutatásokra alapozó és azt kívánatosnak vélő „egy szülő – egy nyelv” elve. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a többnyelvű

családokban a beszéd nyelve megosztott, az anya és az apa kizárólagos, saját nyelvén történő kommunikációját követeli meg a gyermekkel szemben. Ebből a perspektívából a tudatos nyelvi szocializáció a családok többségére nem jellemző.⁵¹

„...én vagyok a tanító, úgyhogy én tudom, hogy a gyermeknek milyen az, hogyha elmegy egy ukrán osztályba egy magyar környezetből, mert ezt most vegyük úgy, hogy magyar környezetből ment, mert itthon úgy beszélünk vele, úgy foglalkozunk és akkor ott meg csak fog nézni, nem fogja tudni, hogy most hol van, meg mi hogy...”⁵²

Ahogyan a beszéd nyelvének elsajátításánál megjelenik a félelem a lemaradástól – attól, hogy vegyes családban két nyelvet lassúbb ütemben, illetve nem kellőképpen, hiányosan, a másik nyelv kárára tanulja meg a gyermek –, ez az érvrendszer az iskolaválasztásnál sem veszít súlyából. A magyar nyelvtudás anyanyelvű oktatás keretein belül válik gyümölcsözővé, mivel ukrán nyelvű oktatásban a kizárólagos magyar nyelvtudás lemaradást eredményezhet, illetve a nyelv elsajátítása a tárgyi tudás kárát eredményezheti:

„Egy anyuka mondta, akivel együtt, akinek a gyerekeivel együtt ballagott Léna (fiktív név) az óvodába, hogy ő is ukránba járt, de csak annyit ért el vele, hogy megtanult ukránul, de semmit, mert az, hogy a fizika, vagy az algebra, vagy ilyen, azt nem érti”.⁵³

Az iskolaválasztás összetett szempontrendszerének mérlegelésekor a szülők számára sok esetben megnyugvást ad a nézet, mely szerint a gyermek jövője és előmenetelének sikeressége nem annyira az iskola nyelvétől, helyszínétől, tanártól, illetve a szülők döntésétől, sokkal inkább a gyermek motíváltóságától, tanulási kedvétől, elszántságától függ:

„Ha érvényesülni akar, úgy is fog. Ha meg nem, akkor meg hiába adom akárhova úgy se fog tudni. De szerintem itt is vannak olyan jók a tanárok, hogy aki tanulni akar az itt is tanul. (...) Szerintem ez nem csak a tanáron, de a gyerekeken is múlik, hogy milyen egy tanár”.⁵⁴

Az ukrán nyelvű iskolaválasztás dilemmája más, azonos vallású és etnikumú családok esetében is megfogalmazódik:

49 fiatal görögkatolikus vallású magyar asszony.

50 A kevert nyelvi beszédnek, illetve a kódváltásnak a közhiedelemmel ellentétben nincs köze a „zagya va beszédhez”. Márku 2021.

51 Márku 2021: 87.

52 középkorú görögkatolikus vallású magyar asszony.

53 középkorú református vallású magyar asszony.

54 középkorú református vallású magyar asszony.

„Nekem az a fő, hogy megtanulja az ukrán nyelvet. Vagyis na, hogy tudjon érvényesülni. Mer én négy osztályig az oroszba jártam. (...) De annyira jó, mer meg tudok szólni ukránul. Mer ott volt ukrán osztály, vagyis na egy óránk, ukrán és na én tudok na azér ukránul és milyen jó”.⁵⁵

Záró gondolatok

A kárpátaljai Beregdédán végzett etnográfiai településen arra enged következtetni, hogy míg a településen a cigány és más etnikumok közötti vegyes házasság nem jellemző, addig az ukrán-magyar vegyes házasságokban születő döntési stratégiák a makrotársadalmi körülményekhez alkalmazkodva, a család bonyolult szempontrendszerét – mint pl. nyelvi, felekezeti, mindennapi gyakorlatokat – és lehetőségeket figyelembe véve szerveződnek. Az ukrán-magyar vegyes házasság elterjedése, a többes kötődések szövevényes hálóját megkérdőjelezi a két fél közötti negatív etnikai különbségtételt.

Az ünnepek, tradíciók, a gyermeknevelési elvek a vegyes házasságok különböző családi logikáját követik, ahol nem az egyik vagy másik szülő döntése érvényesül, hanem az előnyök maximalizálása mentén szerveződik. Az etnikai, felekezeti vegyes házasság térnyerése a lokális társadalomban őket egyaránt érdekelté tette, hogy a makrotársadalomra jellemző, társadalmi konfliktusok etnicizáló értelmezésére tett kísérleteknek ne engedjen teret.

A kárpátaljai tudományos műhelyek a kárpátaljai szülők nyelvszocializációs tudatosságát remélve, szerepet vállalnak a „kárpátaljai magyarság kiművelésében”, az etnikai vegyes házasságok kisebbségi, mint egyik anyanyelvi, elsődleges szocializáció fontosságának tudományos népszerűsítésében.

Felhasznált szakirodalom

- Barth, Fredrik 1998 *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. Waveland Press, Long Grove.
- Biczó Gábor 2014 Az asszimiláció, a kontaktzóna és az interkulturalitás néhány elméleti kérdése a kárpátaljai etnikai együttélési helyzetek vizsgálatában. *Kultúrák, nézőpontok*, (5) 1:85-96.

- Biczó Gábor 2013 Az etnikai együttélési egyensúlyhelyzet elmélete: a szilágysági Tövishát északi falvainak példája. In Biczó G. – Kotics J. szerk. „Mevagyunk mi egymás mellett...” Magyar-román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton. Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, Miskolc, 53-104.
- Borbély Sándor – Tátrai Patrik Versengő nemzetpolitikák Ukrajnában és Kárpátalján. Glossza, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont (BTK) tudományos ismeretterjesztő podcast-sorozata. Online: <https://podcasts.apple.com/hu/podcast/glossza/id1592654468> (2022. 06. 29.)
- Botev, Nikolai 1994 Where East Meets West: Ethnic Inter-marriage in the Former Yugoslavia. 1962 to 1989, *American Sociological Review*, (59) 3:461-480.
- Eröss Ágnes – Ferenc Viktória – Kovály Katalin – Orosz Sándor – Tátrai Patrik 2020 Helyzetkép a kárpátaljai magyar szórványról. In Ferenc V. – Kovály K. szerk. *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. BGA Zrt., Budapest, 89-134.
- Gennep, Arnold van 2007 *Átmeneti rítusok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Giorgas, Dimitria – Jones, Frank L. 2002 Inter-marriage patterns and social cohesion among first, second and later generation Australians. *Journal of Population Research*, (19) 1:47-64.
- Gorenburg, Dmitry 2006 Rethinking Interethnic Marriage in the Soviet Union. *Post-Soviet Affairs*, (22) 2:145-165.
- Györfy Eszter 2017 Felekezeti vegyes házasságok, rítus- és vallásváltások egy erdélyi faluban. *Korunk*, 1:20-33.
- Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás 2010 Demográfiai folyamatok, etnokulturális és társadalmi reprodukció. In Ablonczy B. – Bitskey B. szerk. *Határon túli magyarok a 21. században*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest.
- Karmacs Zoltán 2020 „Рóка у лїци жубе”. *Stratégiák az etnikailag heterogén családokban nevelkedő gyermekek nyelvi szocializációjában Kárpátalján*. Törökbálint, Termini Egyesület – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont.

55 középkorú református vallású magyar asszony.

- Kiss Tamás 2016 Asszimiláció és határ-megerősítés. Vegyes házasságok és a vegyes családokon belüli etnikai szocializáció Erdélyben. *Média és Identitás* 2:47-80.
- Kovály Katalin – Ferenc Viktória 2020 „Őszsze vagyunk mi itt keveredve”: etnikailag és felekezeti vegyes családok döntési stratégiái a kárpátaljai magyar szórványban. *REGIO*, 28.1:70-105.
- Ladancsik Tibor 2020 *A nemzeti identitás formálódása a magyar-szerb vegyes házasságokban*. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem BDT, Debrecen. Online: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/300553/ladancsik_tibor_disszertacio_titkosított.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Letöltés: 2022.08.09.).
- Lajos Veronika 2014 Ön-azonosulás és ön-megkülönböztetés társadalmi praxisai a Kárpát-medencében. [Ismeretét szerk. Biczó Gábor – Kotics József 2013 „Megvagyunk mi egymás mellett...” Magyar–román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton. ME KVAI, Miskolc.] *Erdélyi Múzeum*, (76) 1:138-141.
- Lévi-Strauss, Claude 1986 *Szomorú trópusok*. Európa Kiadó, Budapest.
- Minnesota Population Center 2014. Integrated Public Use Microdata Series, International Version 6.3 [Machine-readable database]. Minneapolis, University of Minnesota. Online: international.ipums.org
- Márku Anita 2021 Beszélhetünk-e nyelvi tudatosságról a kárpátaljai kétnyelvű gyermekek nevelésekor? [Ismeretét Karmacs Zoltán (2020): „Róka у лісі живе”. Stratégiák az etnikailag heterogén családokban nevelkedő gyermekek nyelvi szocializációjában Kárpátalján] *Anyanyelv-pedagógia*, (14) 1:86-89.
- Molnár József 2015 Etnikailag vegyes házasságok a kárpátaljai magyarok körében. *Limes. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*, 2. 51-62.
- Pilipkó Erzsébet 2007 *Ütköző identitások; A kárpátaljai magyar görögkatolikusok etnikai és vallási identitástudatának vizsgálata az 1989-es változások kapcsán*. Kézirat. Debreceni Egyetem Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen.
- Prónai Csaba – Vajda Imre 2005 Cigány/nem cigány együttélés a gömöri Balog-völgyben. In Prónai Csaba szerk. *Lokális cigány közösségek Gömörben. Identitásváltozatok marginalitásban*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 21-45.
- Régi Tamás 2017 Kreatív határvidékek: a kontaktzónák antropológiája. In Lajos V. – Povedák I. – Régi T. szerk. *A találkozások antropológiája*. MAKAT, Budapest, 11-32.
- Sekelj László 1994 Lehetséges-e a békebeli Jugoszlávia? *Társadalmi Szemle*, (49) 7:54-64.
- Song, Miri 2009 Is intermarriage a good indicator of integration? *Journal of Ethnic and Migration Studies*, (35) 2:331-48.
- Tóth Ágnes – Vékás János 2008 Család és identitás. A vegyes házasság szerepe a magyarországi kisebbségi közösségek reprodukciójában. *Demográfia*, (51) 4:329-355.
- Smits, Jeroen 2010 Ethnic Intermarriage and Social Cohesion. What Can We Learn from Yugoslavia? *Social Indicators Research* (96) 3:417-432.
- Veres Valér 2002 A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a 20. század utolsó negyedében. *Korunk*, (3) 2:4-19.
- Zakon.rada.gov.ua 2002. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1367-2002-%EF>, 2002.